

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Юрій БІДЗІЛЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ ПРОФЕСОРА Й.О.ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «КАРПАТСЬКИЙ КРАЙ» (1993 – 2000) ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЕТНОСПЕЦИФІКИ РЕГІОНУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24
УДК 007:304:659+39.2.

Бідзіля Ю.М. Наукові праці професора Й.О.Дзендзелівського на сторінках журналу «Карпатський край» як джерело вивчення етноспецифіки регіону, стор. 15; кількість бібліографічних джерел – 19; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано наукові праці професора Й.Дзендзелівського, видрукувані в журналі «Карпатський край» (1993 – 2000), крізь призму етнічної специфіки Закарпаття

Ключові слова: інформаційний простір Закарпаття, наукова спадщина, журнал «Карпатський край» (1993 – 2000), етнічна специфіка, етногенез, діалекти, материнська мова.

Annotation. The article analyses the scientific works of professor Yo.Dzendzeliv's'kyj on the pages of the magazine «Karpathskij kraj» (1993 – 2000) through the prism of ethnic specific of Transcarpathia.

Key words: mass media sphere of Transcarpathia, scientific heritage, journal «Karpathskij kraj» (1993 – 2000), ethnic specificity, ethnogenesis, dialects, the parent language.

Відомий український учений Йосип Олексійович Дзендзелівський (1921 – 2008) увійшов в історію вітчизняного та загальнослов'янського мовознавства як талановитий лексикограф, етимолог, засновник закарпатської діалектологічної школи, один із зачинателів української лінгвогеографії. Народившись на Миколаївщині, закінчивши Одеський університет Й.О.Дзендзелівський усе свідоме наукове життя провів на Закарпатті, пройшов в Ужгородському університеті шлях від старшого викладача до доктора наук, професора, завідувача кафедри української мови (1962 – 1986), декана філологічного факультету.

Актуальність і новизна нашого дослідження обґрунтовуються двома важливими, на нашу думку, моментами. По-перше, наукова спадщина Й.О.Дзендзелівського – абсолютно нове джерело для ґрунтового вивчення, оскільки донедавна вчені зверталися до його праць у чисто прикладному аспекті, розробляючи дотичні лінгвістичні проблеми, і сприймали доробок ученого як іще не завершений спадок. По-друге, ми спробуємо вперше проаналізувати ту частину наукових праць дослідника, яка друкувалася в одному з популярних періодичних видань, а відтак була цілеспрямовано орієнтована на ширшу, ніж фахівці-лінгвісти, читацьку аудиторію. По-третє, значна частина наукового доробку професора Й.Дзендзелівського, опублікованого на сторінках «Карпатського краю», може бути джерелом вивчення етноспецифіки й етногенезу як процесу становлення та розвитку закарпатських українців у різні історичні періоди.

Науковий шлях професора Й.Дзендзелівського, а тим більше його біографія,

поки що серйозно не досліджувалися. У нечисленних джерелах знаходимо кілька скупих відомостей, які стосуються науково-педагогічної діяльності вченого, бібліографічний опис його праць і дещо ширші статті до ювілеїв мовознавця [13]. Проте навіть у літературі енциклопедичного характеру (Я. В. Закревська. Дзендзелівський Йосип Олексійович // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000) уже закралася хибні дані про вченого (місяць народження) й продовжують ширитися у всесвітній інформаційній павутині.

Погоджуємося з думкою мовознавця Л. Полюги, що «ім'я професора Й.Дзендзелівського як ученого та педагога загальновідоме та авторитетне не тільки серед славістів України, а й далеко за її межами. У його доробку – монографії, діалектологічні атласи, статті, відшукані в архівах та рукописних відділах бібліотек матеріали з історії українського та слов'янського мовознавства» [15, с. 225]. Навіть затяті опоненти визнають величезний внесок Й.О.Дзендзелівського у розвиток мовознавчої науки і відзначають його «докладний план укладання регіональних лінгвістичних атласів, який науковець застосував на практиці при створенні власного тритомного атласу русинських діалектів Підкарпатської Русі: «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР» (1958 – 1993). У своїх працях Й.Дзендзелівський дотримується погляду на русинські діалекти як частину української мови. Ним також здійснено підготовку до публікації недоступної раніше русинської граматики Арсенія Коцака (1990), а також описано деякі особливості неопублікованого словника Миколи Грицака.

Й.Дзензелівський сприяв реабілітації наукового імені Івана Гарайди (1993), хоча скептично ставився до його граматики 1941 р.» [12, с. 177].

Водночас зауважимо, що Й.О.Дзензелівський, крім суто академічної науки, займався просвітнянською роботою, про що свідчать численні праці вченого, опубліковані в загальнонаціональній та регіональній періодиці. Чи не найбільш плідним у цьому зв'язку був період активного співробітництва з часописом «Карпатський край» (1993 – 2004), до редколегії якого тривалий час входив і сам учений. Згаданий журнал після проголошення незалежності України був чи не першим якісним і національно зорієтованим історико-краєзнавчим періодичним виданням в інформаційному просторі Закарпаття, на його сторінках друкувалися цікаві аналітичні й науково-популярні матеріали, багато з яких були до того часу заборонені. Прийшов часопис до закарпатського читача у 1991 році як газета, а з квітня 1993 року почав видаватися як журнал. Дослідник І.Сенько переконаний, що, «займаючи центристську позицію, журнал об'єднував людей із різними поглядами на проблеми українського державотворення» [17, с. 366]. Тематику «Карпатського краю» достатньо детально досліджено науковцями у контексті розвитку тогочасної регіональної преси [див. дет.:17]. Принагідно зауважимо, що у фінансово скрутний час при журналові під серією «Поличка «Карпатського краю» друкувалися цікаві книги: В.Черепаня «30 срібняків» (фейлетони), В.Кухта «Не вмирай, Гуцульщино!» (нарис), Д.Кешеля «Державна копоня» (оповідання), В.Зінченко «Калина дитинства» (поезії), Ю.Чорі «Таємниця Ужгородського замку» (п'єса), Л.Кудрявська «Круг» (поезії), Й.Тереля «Царство духа» (есе), М.Мушинка «Лицар волі» (документальна розповідь про фундатора Гуцульської республіки в Ясіню (1919 р.) Степана Клочурака), «Звичаї рідного села» (посібник з народознавства) тощо.

Перші праці Й.О.Дзензелівського на сторінках «Карпатського краю» з'являються в 1993 році й одразу привертають увагу тим, що присвячені малодослідженій та не бажаній у радянський час темі – Підкарпатському обществу наук та Івану Гарайді, директору цього товариства, людині з енциклопедичною освіченістю й не лише для свого часу [3].

Науково-популярний доробок Й.О.Дзензелівського, надрукований на сторінках аналізованого журналу, тематично можемо структурувати таким чином: 1) повернуті імена талановитих краєзнавців (І.Гарайда [3; 8]; М.Грицак [4]; В.Гаджега І. Панькевич, Я.Голота, М.Лелекач, Л.Дем'ян та ін. [7]; М.Павлюк [10]); 2)

маловідомі сторінки історії (зв'язки Івана Франка з сербами); 3) діалектологічні дослідження («Заборони в практиці карпатських вівчарів. Спроба реконструкції закарпатського діалекту станом на кінець XIV ст.»). Проте усі ці умовні тематичні групи охоплюють матеріал, що має етнологічну цінність і характеризує специфіку етногенезу українців Закарпаття як сукупність історичних (соціально-культурних й біологічних) процесів, котрі виявилися у функціонуванні етносу від початків виникнення, на основі раніше існуючих компонентів, до формування етнічного обличчя спільноти.

Загальновідомим у науці є факт: Закарпаття є специфічною етнографічною зоною України, що зумовлено сукупністю соціально-політичних, історико-культурних, природно-географічних чинників у розвитку регіону. Фахівці-етнологи визначають етнографічні зони як «адміністративно-географічні, історико-культурні чи мовні частини етнічних територій, населення яких характеризується проявами земельної (земляцької) солідарності та певними господарсько-культурними особливостями» [19, с. 111]. Зрозуміти специфіку регіону, особливості етнічної і самоідентифікації його населення допомагають різні фактори, оскільки саме поняття «ідентичність» означає належність людини до певної групи, спільноти чи спільноти, ототожнення себе з її нормативними і функціональними характеристиками і готовність стати репрезентантом останньої [див. дет.: 1; 14; 16; 18].

Дослідники визначають такі основні види ідентичності: «індивідуальна і колективна, соціально-функціональна, реальна і уявна, постійна і тимчасова, маргінальна і стабільна» [14, с. 120]. Отже, виходимо з того, що процес співвідношення індивіда чи групи (спільноти) з певною діяльністю чи субстанційною та інституційною сферою – ідентифікація, а результат цього процесу – ідентичність. «В етнічній ідентичності основну роль відіграють об'єктивні ідентитети (основні, сутнісні показники): расові (антропологічні), культурні (мова), психологічні (менталітет). Етнічна ідентичність – завжди об'єктивна, навіть, якщо людина сама себе не усвідомлює» [14, с. 120].

Й.Дзензелівський, як науковець-енциклопедист, добре розумів, що найвиразніше етнорозмежувальні властивості виявляються в традиційних господарських і культурно-побутових комплексах та способах життя етносів, тобто в тому, як і за допомогою яких знарядь вони працюють, будують житло і виготовляють предмети побуту, шиють одяг і одягаються, яка в них мова, сім'я, внутрішньосімейні і родинні стосунки, свята і обряди, вірування і релігія, фольклор і художні традиції. З огляду на це розуміємо, чому результати діалектологічних

експедицій мали комплексний характер, тобто не лише відстежувалася мовна генеза діалекту певного регіону, а й подавалося широке побутове, соціально-культурне та історико-політичне тло, яке впливало на формування говору. Наявність мовної єдності є однією із найважливіших рис етнічної спільноти. Етнолог М.Тиводар зазначає: «Мова, будучи головним засобом спілкування людей етнічної спільноти, системою збереження, приймання і передавання інформації, водночас відмежовує їх від інших етносів. Вона безпосередньо пов'язана з біологічною природою людини, функціонує шляхом дії механізму другої сигнальної системи. Водночас мова належить до найбільш стійких і добре зовнішньо виражених компонентів культури етносів, найчастіше виступає головною етнодиференціальною рисою. Всі люди, які належать до одного етносу, як правило, говорять однією мовою (в тому числі діалектами), яка для них рідна, тобто застосовується з дитинства в сім'ї, родині та навколишньому етнічному середовищі» [19, с.130].

Саме тому наукова мовознавча спадщина Й.Дзендзелівського є важливим джерелом дослідження специфіки етноідентичності українців Закарпаття через діалекти як різновид материнської мови й у контексті впливу на неї соціально-політичних та історико-культурних чинників. Яскравий вияв останніх факторів продемонстровано дослідником у фундаментальній праці «Спроба реконструкції закарпатського діалекту станом на кінець XIV ст.», уміщеній на сторінках «Карпатського краю» в 2000 році [11], коли деякі політики (особливо закордонні) почали порушувати питання про закарпатців як окремих русинський (четвертий східнослов'янський) етнос. Роблячи спробу реконструкції закарпатського діалекту, Й.Дзендзелівський враховує ґрунтовні, найважливіші, чинники, які є вихідними моментами в дослідженні історичної діалектології: вивчення лінгвогеографії (лінгвістичні атласи, інтерпретація лінгвістичних карт), історії мови, включаючи й історичну ономастику, історії колонізації (заселення) досліджуваної території, адміністративного поділу, торгівлі, шляхів комунікації та релігійних центрів, історії матеріальної і духовної культури. Важливої ваги учений надає також даним писаних пам'яток і відповідних архівних матеріалів та екстралінгвістичним складовим, що вплинули на процес формування лінгвістичного ландшафту закарпатського діалекту. Серед екстралінгвістичних чинників формування закарпатського діалекту (дослідник виокремлює аж 10 підпунктів), безумовно, основоположне значення мали ті, що були пов'язані з різномасштабними міграційними процесами та історичними подіями [11, с. 85–86]. Зокрема

мовознавець звертає увагу на те, що «ще до приходу (в кінці IX ст.) кочових племен мадяр в басейн Тиси та середнього Дунаю карпатоукраїнські говірки тривалий час безпосередньо контактували з південними слов'янами, про що свідчать численні карпатоукраїнсько-південнослов'янські паралелі» [11, с. 85]. Із середини XIII ст. активізуються мовні контакти місцевого населення з переселенцями з іншого боку Карпат, оскільки «князь Ростислав Михайлович, як зять угорського короля Бейли IV (1206–1270), одержав як віно королівські володіння від Марамороша до Шариша і володів ними протягом 1243–1262 рр. Із своїх попередніх володінь у Чернігівщині, Київщині, а після Галичини він преселяв на Закарпаття підлеглих йому селян: (смердів), проте немає докладних відомостей про їх кількість і локалізацію. Однак розселені вони переважно в Західному Закарпатті» [11, с. 85–86]. Ще сильніший вплив на місцеву говірку мали подільські переселенці, котрі прибули на Закарпаття з Федором Корятовичем, якого вигнав великий литовський князь Вітовт (1350–1430), а угорський король Жигмонд (1387–1437) узяв під свою опіку. «З 1398 р. Ф.Корятович став господарем Мукачівської Домініки, на Чернечій горі біля Мукачева він побудував монастир. За старими хроніками, Ф.Корятович привів на Закарпаття близько 40 чи 40–60 тисяч подолян..., заселив велику кількість осад, мав численні маєтки, розкидані по всьому краю (включаючи й Західне Закарпаття – Пряшівщину), зокрема на Берегівщині (Мукачівську та Чинадіївську домінії) та Західну частину Мараморощини» [11, с. 85–86]. На підставі складених лінгвогеографічних мап закарпатського атласу, Й.Дзендзелівський висловлює думку, що «основна маса приведених Ф.Корятовичем на Закарпаття селян розселилася у межиріччі Латориця–Ріка», а через це тут «засвідчується чимало випадків, коли на компактних загальних чи майже загальнокарпатських ареалах в районі басейну Боржави виступають острови явищ іншої етимології» [11, с. 85]. Серед інших екстралінгвістичних моментів, що вплинули на формування місцевого лінгвістичного ландшафту, був прихід сербських князів Юрія Бранковича та Степана Лазаровича, які, рятуючись від турецького поневолення, опинилися на Закарпатті у другій чверті XV століття та привели з собою близько тисячі родин. Згодом їм деякий час належала Мукачівська домінія. Угорські ж мовні впливи на закарпатський діалект мають пізніший характер. «Після смерті київського князя Володимира Великого 1015 р. Угорський король Стефан I прилучив Закарпаття до Угорщини. Однак у середньовіччі мадяри основною своєю масою перебували в середині пізнішої Угорщини. На етнографічно українських територіях вони зустрічалися розсіяно і одиницями. Переважно від

XIII ст., вірогідно, і здебільшого мадяри прибувають в адміністративні центри, міста, замки, в осередки великих доміній, в тих рідких випадках, коли їх пани були мадяри. Ще й на початку XIII ст. мадярська масова колонізація, як свідчить Анонім... не досягла... руських комітатів. В цілих комітатах, як от Береський і Шариський..., жоден документ аж до XIV ст. не має в собі ані згадки про мадяр. Останнє важливо з погляду історії українсько-угорської мовної інтерференції. Колонізація циган, італійців..., за винятком, може, ономастики, не мала якогось впливу на розвиток закарпатського діалекту» [11, с. 86]. Орієнтовно саме в цей період проходить перша хвиля німецької колонізації на Закарпатті (XIII–XIV ст.), зокрема Мараморощини (Вишково, Тячів, Хуст). В основному це були ремісники та гірничо-промислові робітники (розробники солі). Друга хвиля заселення німців починається з третього десятиліття XVIII ст. (після Сатмарського миру) переважно на заклик держави, бо Мараморощина потребувала кваліфікованих робітників промислової розробки лісів солекопів, Бережина – працівників лісової промисловості, ремісників. Проте переїхали сюди й звичайні селяни [див. дет.: 11, с. 86].

На відміну від німців, волохи, котрих учений (услід за попередниками) кваліфікує як «румунсько-українське пастуше населення», досить рано почали свій рух на північний захід. У Східному Закарпатті вони були вже в XI столітті. За твердженням Т.Легоцького, волохи разом з українцями (русинами) мандрували, особливо в гірських місцевостях Мараморощини та Берещини ще до приходу мадяр. У гірських долинах по обох схилах Карпат, взагалі малопродатних для хліборобства, волохи засновували свої оселі. В кінці XIII – на початку XIV ст. добре організовані і залюднені волоські села вже існували у східній Берещині. Історії відомі волоські осади військового характеру в мукачівській королівській домінії (Доробратово, Мідяниця, Арданово, Загаття, Коропець, Лалово, Колодне, Станове – грамота 1364 р. королівни Елисавети) [див. дет.: 11].

Причини словацької колонізації Закарпаття, яка почалася з кінця XVIII ст., подібні до тих, котрі зумовили німецьку експансію. Значна частина словаків прибула сюди як фахівці. Крайні східні села, де опинилися словаки, – Довге, Кушниця, Лисичево (тепер Іршавського району). Найбільше ж словакізмів міститься у західній частині ужанських говорів. Значний вплив на місцеві говори мало й розселення гуцулів із Надвірнянщини та Коломийщини на території сучасної Рахівщини. Й.Дзензелівський упевнений, що «у результаті закарпатсько-гуцульських контактів згодом утворилася зона перехідних говорів від закарпатських до гуцульських на основі перших» [11, с. 86].

Реконструкцію закарпатського діалекту кінця XIV ст. учений проводив шляхом знімання ареалів пізніших нашарувань, у тому числі відхиленням лексичних гунгаризмів. Стан тогочасного діалекту на Закарпатті науковець розглядає як на фонетичному, так і на морфологічному рівнях. Одночасно зауважимо, що багатий діалектологічний матеріал, який простежується на усіх рівнях мови, яскраво засвідчує мозаїчність українського етносу в цілому.

Ця копітка робота вченого доводить, що закарпатський діалект, перебуваючи на перехресті різних культур та інформаційних потоків, увібрав у себе окремі елементи сусідніх мов, зберігши в цілому давньоруську основу. Одночасно зауважимо, що особливі умови проживання й контактування закарпатців з іншими етносами не могли не виробити специфічну етнічну ментальність, яка складає частину загальноукраїнської етнічної мозаїки, у тому числі мовної. Спроби деяких сучасних науковців створити русинську літературну мову на Закарпатті шляхом укладання штучних словників із творенням сурогатних лексем, реанімацією призабутого мовного шару, вигаданням «нових» граматик видаються нам нереальними. Щоб таке сталося, потрібна поява етнічної спільноти, яка прийме мертву й штучну мову за живу, «розмовну, стане передавати нею етнокультурну інформацію. На сьогодні історії відомий лише один випадок повернення мертвої мови до життя – це витворення новоеврейської мови (івриту) на основі давньоеврейської мови» [19, с. 131].

Крім мовного аспекту, у сфері суспільного життя важливе місце посідає галузь побуту людей, у котрій вони об'єктивують свої потреби й інтереси, реалізують повсякденні й перспективні життєві цілі та проблеми. Співбуття є специфічним для кожного народу, через нього реалізуються певні етнічні відносини. У бутті етносів колективні стереотипи мислення та дій часто трансформуються у звичаї, які слід відрізнити від звичок. «Звичай стосується не одного, а всіх людей суспільства (це колективна санкція, людська дія, яка перетворилась у механічне накладання колективності на індивіда)... Звичаї є загальноприйнятими, виникають внаслідок багаторазового колективного повторення. Щоб вони сформувалися, певна кількість людей має поводитися однаково щодо однієї і тієї самої речі» [18, с. 87]. Розуміючи звичай як найдавнішу форму зберігання і передавання нагромадженого досвіду від покоління до покоління, від спільноти до індивідуума, що найяскравіше характеризує етнічну пам'ять та етнічні особливості народу, Й.Дзензелівський не просто збирає діалекти окремих регіонів, але й ретельно вивчає та

досліджує матеріал на тлі традицій і вірувань мешканців кожної місцевості.

Цьому присвячена одна з найбільш ґрунтовних праць «Заборони в практиці карпатських вівчарів» [5; 6]. Зауважимо, що, хоч етнологи, в тому числі й українські, визнають, звичаєвість та обрядовість як одне з найцінніших джерел вивчення специфіки ментальності народу, належним чином цей аспект не досліджений у науці. А проблема заборони як одного із способів регламентації побутової і соціальної поведінки (поряд з народним традиційним правом) взагалі «не була предметом спеціального вивчення в українській етнографічній літературі. Деякі розрізнені і фрагментарні відомості на цю тему можна знайти в роботах П.Чубинського, О.Кольберга, Ф.Колесси, І.Франка, В.Шухевича, А.Онищука» [5, с. 14]. Опрацьовуючи заборони в практиці вівчарів карпатського регіону, Й.О. Дзензелівський робить вагомий внесок у дослідження специфіки гуцулів Закарпаття, Прикарпаття та Буковини як специфічного субетносу українців. Розширення знань про звичаї, традиції та вірування українських гуцулів має важливе значення для руйнування спрощеного (часто негативного) етнічного гетеростереотипу про них як про людей гір, які дують у трембіту або тупцюють коломиюку (народний танець, що виконується колом). Такий стереотип активно підтримується й на інформаційному рівні (часте використання на телебаченні кадрів із кліпу до пісні Р.Лижечко «Дикі танці», рекламний ролик до Євро-2012 «Увімкни Україну» тощо).

Свідченням високої національної свідомості гуцулів як субетносу українців є їхнє прагнення до об'єднання, до державності. У минулому, будучи не в змозі впливати на цей процес у межах усіх українських земель, вони робили спробу створення Гуцульської республіки (1919 р.) в Ясінях.

Гуцули (інші назви – горяни, верховинці) – частина гірського українського населення Карпат. Ареал їх розселення окреслюється такими кордонами: на півдні він межує з Румунією, на півночі та північному сході – з Прикарпаттям, на заході – з Бойківщиною. Згідно з сучасним адміністративно-територіальним поділом України, це Верховинський та південні частини Надвірнянського і Косівського районів Івано-Франківської області, Путильський та південна частина Вишнівського районів Чернівецької області, Рахівський район Закарпатської області. Етимологію назви «гуцули» деякі вчені пов'язують з основним видом їхньої господарської діяльності – скотарством, ключовим поняттям якого було слово когул – чабан, вівчар. Дійсно, гуцули – чи не єдина група українського етносу, для якої скотарство (а особливо вівчарство) було провідною галуззю господарства. Воно ж зумовлювало і своєрідність усього способу життя

горян та їхньої культури. Так, лише у гуцулів відповідно до роду їхніх занять, природних умов та ситуації порубіжного регіону сформувався двір із замкнутою по периметру системою будівель – гражда, своєрідна фортеця; переважно у них трапляються оригінальні хрещаті церкви; саме у середовищі скотарів склалася самобутня кухня, в основному зорієнтована на молочні та м'ясні страви (гусянка, бринза, бараняче м'ясо), виник надзвичайно мальовничий одяг, що найбільшою мірою зберіг прадавні елементи (гачі, череси, крисані, кептарі). Прадавня, ще язичницька, основа збережена гуцулами і в духовній культурі, зокрема в обрядах та ритуалах: відсікання коси – у весільній обрядовості, запалення ватри – в родильній, ритуальне прощання (проща) – у поховальній і т. ін. Традиційно-побутова культура гуцулів має самобутню етнічну специфіку, відмінну від української культури в цілому. Разом із тим їх єднає спільна генетична основа, що складалася ще у київську добу, а можливо, і в більш ранні історичні часи на рівні міжплемінних взаємозв'язків [див. дет.: 2].

Природні умови з давніх часів визначили характер господарської діяльності та спеціалізації закарпатської Гуцульщини. Найприбутковішим тут завжди було вівчарство. Вівці з ранньої весни до пізньої осені випасаються на полонинах, для яких характерна субальпійська й альпійська рослинність. Тому «заборони карпатських вівчарів у більшості випадків стосуються овець на полонинах... Після зимівлі тварин, стрижки, вибрання ватага (старшого чабана) і рядових чабанів, після контрольного доїння і визначення міри (визначення надою овець кожного хазяїна) формують гуртову отару..., гонять овець у гори, потім... розміщують на полонинському стійбищі» [5, с. 14]. Серед зібраних та описаних ученим 129 вірувань (котрі надруковані у трьох випусках «Карпатського краю» за 1993–1994 рр.) зафіксовано й такі, що мають дуже давнє походження: чоловік, котрий має більмо, не повинен пускати баранів до овець, бо родяться сліпі ягнята; не прийнято дути на овече молоко (гаряче або холодне), тому що зменшується кількість молока; чабан повинен будь-що давати правою, а не лівою рукою, оскільки від серця лихий чоловік відбере молоко; не можна дарувати баранячі роги, тому що вівці гинуть; заборонено спалювати овечі кістки, роги, відходи переробки шерсті, гній, бо «згорит» (пропаде) молоко тощо.

Описані заборони дослідник поділяє на дві групи: «1) спеціальні, що стосуються побуту чабанів і 2) загальні, тобто такі, що мають ширше чи й загальне значення у даній місцевості. До цих останніх відносяться загальні приписи, регламентації і обмеження, пов'язані, наприклад, з відношенням до вогню, вогнища (заборона пловати, мочитися у вогонь і т.п.) або житла (стаї), де не дозволялось одягатися і роздягатися,

взуватися і роззуватися, вішати одяг, ставити взуття, курити (бо стая – сячена)» [6, № 5-6, с. 16-17]. Водночас, як бачимо із досліджень професора Й.Дзензелівського, закарпатські, буковинські та прикарпатські гуцули, незважаючи на різницю в діалектах, мають надзвичайно багато спільних звичаїв та вірувань. «Більшість описаних заборон повсюдно або досить широко була розповсюджена в минулому. Лише деякі з них вузько локальні, тобто відомі в обмеженій зоні» [6, № 5-6, с.17].

Отже, розглянувши заборони карпатських вівчарів-гуцулів, можемо стверджувати, що їх звичаї слід трактувати не лише в гносеологічному плані, як компонент пізнавальної діяльності, за допомогою якого забезпечується безпосередній зв'язок системи знання з об'єктом пізнання, але і як специфічну психокультурну реальність, котра детермінує і пізнавальну, і практичну діяльність та спосіб буття цього субетносу.

Окрему групу наукових праць, що опубліковані професором Йосипом Дзензелівським на сторінках «Карпатського краю» та становлять інтерес у дослідженні етнічної специфіки нашого регіону, є розвідки, присвячені ученим Закарпаття, котрі працювали у галузі історії, мови й етнографії. Серед таких – «ПОН і забутий Гарайда», вміщена в двох числах «Карпатського краю» за 1993 рік [3].

Ім'я Івана Андрійовича Гарайди (29.01.1905 – 13.12.1944), репресованого за часів сталінщини, на жаль, і нині майже не введене в науковий обіг, хоч Й.О. Дзензелівський більше двадцяти років тому наголошував на необхідності подати об'єктивну оцінку дослідницької спадщини вченого у контексті відповідного часу і все, зроблене науковцем, повернути народові.

І.А.Гарайда походив з родини вчителів (батько був директором Зарічівської школи на Перечинщині), яка цінувала народні звичаї, а тому майбутній учений «ще молодим юнаком у родинному колі мав добрі і сприятливі можливості пройтися повагою до вивчення традицій народної української закарпатської культури. Його дід по матері Іван Торма також був учителем і понад сорок років займався збиранням і вивченням українських фольклорних матеріалів околиці Зарічова та Перечина. На жаль, лише частина цих матеріалів опублікована» [3, № 1, с. 12]. Сам І.А.Гарайда здобув високоякісну європейську освіту: з відзнакою закінчив Секейшфегерварську гімназію (Угорщина, 1924 р.), отримав звання доктора права після юридичного факультету Будапештського університету (1928). Бажаючи розширити коло своїх знань, вступив на філологічний факультет у Пейчі (1928), однак через два роки на запрошення польського уряду виїхав до Кракова досліджувати польсько-угорські взаємозв'язки. З 1930 року був слухачем філологічного відділу Краківського Ягеллонського університету, а влітку 1934 року отримав диплом

магістра філософії в галузі історії. Діставши громадянство Польщі (1935), працював викладачем угорської мови Краківського університету, а з 1938 р., крім того, ще й учителем Краківського IV ліцею та гімназії. І.Гарайда брав активну участь у Польсько-угорському товаристві, досить продуктивно перекладав з польської мови на угорську і навпаки. 6 листопада 1939 р. І.Гарайда разом із професорами Краківського університету та інших вишів цього міста був заарештований гестапо і вивезений у концентраційний табір у Сансенхаузен, звідки після втручання угорського уряду навесні 1940 р. був звільнений і важко хворим повернувся до Кракова, а згодом – в Угорщину.

В 1941 р. І.Гарайда став директором новоствореного в Ужгороді ПОН (Підкарпатського общества наук). Тут він виявив себе надзвичайно здібним науковцем і неабияким організатором. Хоча, за твердженням Й.Дзензелівського, «на Закарпатті на той час майже не було фахових філологів, етнографів тощо і хоч увесь штат платних посад ПОН складався всього з п'яти осіб, у тому числі й трьох технічних працівників, проте уже на першому році його існування І.Гарайда зумів це товариство серйозно розбудувати у поважну культурно-освітню і наукову організацію. Особливу увагу директор ПОН надавав розширенню і поліпшенню його видавничої діяльності» [3, № 1, с. 12]. Товариство мало три видання: літературно-публіцистично-етнографічний двотижневик «Літературна неділя» (1941-1944), науковий кварталник «Зоря-Најнал» (1941-1944), що видавався українською та угорською мовами і був присвячений питанням історії, етнографії, філології тощо, та молодіжний місячник «Руська молодежь» (1941-1944). І.Гарайда не лише редагував усі три журнали, а переважно сам здійснював і коректуру матеріалів [див. дет.: 3]. Редактор усіяко стимулював молодих людей збирати та надсилати в редакцію записи народної творчості. Для цього в часописі «Руська молодежь» було створено рубрику «Редактор вам пише». Й.Дзензелівський із цього приводу зазначає, що «за свідченнями старожилів, журнали «Літературна неділя» і «Руська молодежь» користувалися значною популярністю серед широкої громадськості. У чотирьох досить об'ємних річних підшивках «Літературної неділі» опубліковано чимало нових етнографічних, філологічних та історичних матеріалів. Передусім цим фактажем часопис і досі зберігає свою наукову вартість. Місячник «Руська молодежь» своїми публікаціями текстів, особливо прислів'їв, приказок, загадок тощо, великою мірою міг би прислужитися й сучасним фольклористам, а численні публікації загальноосвітнього характеру типу «Домашні звірята чужих сторін» (III, № 6), «Гончарство» (III, № 7), «Дещо о походженню крumpель (картоплі)» (III, № 9-10) тощо молоді і

тепер могла б читати з великою користю та інтересом» [3, № 1, с. 12 – 13].

Крім згаданих журналів, ПОН видавало книжкові серії, зокрема «Народна бібліотека» (понад 30 книг, у яких друкувалися художні твори переважно закарпатських авторів – О.Маркуша, Ф.Потушняка, Л.Дем'яна, А.Ворона та ін.), «Дитяча бібліотека» (11 книг, серед яких у трьох частинах «Пригоди вовчка товчка» Діда Марка, «Старинні замки Підкарпаття» А.Хустського, «Адам», «Будователі храмів» Д.Поповича тощо), «Літературно-наукова бібліотека» (понад 40 випусків, з-поміж яких «Руська народна пісня (путі історичного розвитку)» П.Милославського, «Початки друкарства на Підкарпаттю» Я.Стрипського, «И в чинадьовськом говорі» О.Балецького та ін.). Усі ці випуски вийшли за редакцією І.Гарайди, складають цілу бібліотеку і засвідчують його титанічну роботу.

Й.Дзензелівський надзвичайно високо оцінює роль закарпатського науковця у всіх сферах культури: «І.Гарайда з великою увагою ставився до закарпатських письменників, у міру своїх можливостей допомагав їм, сприяв публікації їх творів. Його доброзичливість, толерантність, інтелігентність, виняткова працьовитість, щира турбота за піднесення культурного розвитку рідного краю сприяли тому, що через короткий час навколо очолюваного ним ПОН згрупувалися практично всі закарпатські українські письменники, а з його виданнями співпрацювали всі (вчителі, студенти, гімназисти тощо), хто уже пробував свої сили у тих чи інших питаннях народознавства» [3, № 1, с. 13]. І.Гарайда, як свідчать очевидці, опитані Й.Дзензелівським, усіляко сприяв, у тому числі й матеріально, молодим українським інтелігентам. Скажімо, «він серйозно допоміг тоді студентові Дебреценського університету А.М.Ігнатові в написанні докторської дисертації про війну польського короля Стефана Баторія з Іваном Грозним (1577 – 1582 рр.). Дисертація ця опублікована у 1942 р. Як сімнадцятий випуск серії «Літературно-наукова бібліотека». У складних умовах воєнного часу І.Гарайда влаштовує на роботу в ПОН молодих безробітних випускників Празького Карлового університету історика М.М.Лелекача та етнографа, археолога і письменника Ф.М.Потушняка, останнього, правда, без зарплати (жив він у цей час за рахунок гонорарів)» [3, № 1, с. 13].

Важливу роль відіграв І.Гарайда в зародженні на Закарпатті бібліографії як науки. Незважаючи на велику заклопотаність адміністративною, редакторською роботою, власними науковими дослідженнями, він береться за цю нову для нього галузь і в результаті «у 1942 р. у співавторстві з М.Лелекачем у вигляді статті друкує «Бібліографію підкарпатської літератури» («Зоря- Найна!» II, с. 459 – 467), а в

1944 році з цим же співавтором видав уже окремою солідною книгою першу частину (151 сторінка) «Загальної бібліографії Підкарпаття». Важливо відзначити, що в цьому останньому випадку йдеться не про бібліографію окремої якоїсь галузі науки чи культури, а про загальну, тобто бібліографію всіх підрозділів науки, народного господарства, духовної і матеріальної культури тощо, що потребує широкої, так би мовити, енциклопедичної орієнтації і використання найрізноманітніших джерел... Отже, І.Гарайду з повним правом слід вважати основоположником бібліографії на Закарпатті» [3, № 1, с. 13]. Тривалий час ця книга була бібліографічною рідкістю і лише в 2000 році була перевидана факсимільним способом у «Видавництві В. Падяка» із передмовою історика-науковця УжНУ Д.Данилюка та ґрунтовною післямовою – «Трагічна доля фундаментальної бібліографічної праці Підкарпаття: огляд віднайдених архівних матеріалів» з архівними ілюстраціями директора видавництва (В.І. Падяк).

Етнографічну та власне народно-господарську цінність має упорядкований і виданий І.Гарайдою у 1941 році «Великий сільськогосподарський календар Підкарпатського общества наук на рік 1942». Такі ж календарі він уклав і на 1943 та 1944 роки. За словами Й.Дзензелівського, є відомості, що в 1944 р. І.Гарайда вже майже завершив підготовку аналогічного календаря і на 1945 рік. Важливим джерелом дослідження етноспецифіки Закарпаття може слугувати й хрестоматія писаних закарпатських пам'яток М.Григи та М.Лелекача «Выборъ изъ старого руського письменства Подкарпаття (отъ найдавнішихъ початков до середини XIX в.)», що з'явилася завдяки старанням І.Гарайди та з його післямовою (Ужгород, 1943).

Аналізуючи наукову діяльність І.Гарайди, Й.Дзензелівський більше уваги приділяє його філологічним здобуткам, зокрема зазначає, що закарпатський учений «активно працював у галузі україністики, полоністики та гунгаристики, ... у царині лексикографії. Однак доля розпорядилася так, що він не встиг завершити жодного із своїх словників... Лексикографічні матеріали І.Гарайди ще не були предметом наукових досліджень, і про І.Гарайду як лексикографа ніде не згадується» [8, с. 35]. На підставі свідчень родичів та близьких закарпатського дослідника (Н.Тамаш, В.Бачковська), професор Й.Дзензелівський твердить, що «І.Гарайда під час перебування в Кракові інтенсивно працював і в основному завершував укладання польсько-угорського словника. Підготовка такого словника була вельми актуальною, бо, хоч лексикографія і в Польщі, і в Угорщині має досить давні і розвинені традиції, проте з певних обставин перші польсько-угорський і угорсько-польський словники з'явилися лише аж у

1936 р.» [8, с. 35]. Дивом збережені колишньою співробітницею ПОН Ю.М.Янчик рукописні картки польсько-угорського словника, підготовлені самим І.Гарайдою, Й.Дзензелівський публікує на сторінках «Карпатського краю» як наукову пам'ятку. У той же час усі зібрані свідчення очевидців та аналіз праць І.Гарайди дали право Й.Дзензелівському так висловитись про етнічну належність ученого: «Як свідчать його добре знайомі, сам І.Гарайда усвідомлював себе русином-українцем, саме такою він вважав і свою граматику... Крім української та угорської, І.Гарайда володів польською, німецькою та французькою мовами. Він не мав власної сім'ї і жив у скромній однокімнатній квартирі на площі Театральній. Увесь свій час віддавав роботі в ПОН, де знаходилася і його приватна бібліотека...» [3, № 2, с. 12].

Коло ж власне наукових зацікавлень І.Гарайди (історія, головним чином Угорщини XII – XIII ст. і мовознавство, зокрема лексикографія) могло б стати предметом окремих досліджень з історії, мовознавства та міжкультурної комунікації, оскільки на цьому прикладі спостерігаємо явище взаємодії на етномовному, етноконфесійному та інших рівнях, коли ідеться про процес глибокого проникнення особи в культуру іншого народу без втрати власної етноідентичності. Прагнення зрозуміти чужі культури і з'ясувати причини культурних відмінностей і збігів, особливості поведінки представників інших етносів, особливо тих, що з

огляду на різні обставини проживають поряд, існує стільки ж, скільки існує культурна й етнічна різноманітність. У трансформованому вигляді ця проблема загострюється в сучасних глобалізаційних умовах, що спонукає учених висувати усе нові й нові теорії міжкультурної комунікації [див. 16, с. 97-118].

Етнокультурний інтерес становлять також інші публікації Й.Дзензелівського на сторінках «Карпатського краю», бо значна частина їх так чи інакше є спробою дослідити вплив національної еліти на розвиток національної свідомості закарпатських українців, прагнення зберегти національну ідентичність у різних соціально-політичних та історичних умовах. Усе це надзвичайно важливо, бо нині «в Україні стали конституюватися як повноправні такі наукові напрями – етнополітологія, етносоціологія, етнофілософія, етноконфліктологія, етнопсихологія. Активно ведуться етноісторичні, етнідемографічні дослідження, глибоко вивчаються політико-правові аспекти етнонаціональної політики» [1, с. 102].

Таким чином, доходимо висновку – майже кожна наукова розвідка професора Й.Дзензелівського на сторінках аналізованого часопису зачіпає такий широкий спектр проблем, побіжно торкаючись дотичних питань, що може бути не лише матеріалом для аксіоматичних знань у конкретній галузі й темі, але і поштовхом та підґрунтям для нових теоретичних осмислень.

Література

1. Антонюк О.В. Основи етнополітики: навч. посіб. для студ. вищ. закл./ О.В.Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – 432 с.
2. Гуцули/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.besahy.com/index.php?option=com_content&view=article&id=49&Itemid=57.
3. Дзензелівський Й. ПОН і забутий Гарайда/ Йосип Дзензелівський. – Карпатський край. – № 1 (90). – 1993. – С. 12 – 13; № 2 (91). – 1993. – С. 12 – 14.
4. Дзензелівський Й. Словник з Росішки/ Йосип Дзензелівський. – Карпатський край. – № 3 (92). – 1993. – С. 16 – 21.
5. Дзензелівський Й. Заборони в практиці карпатських вівчарів/ Йосип Дзензелівський. – Карпатський край. – № 4 – 6 (93 – 95). – 1993. – С. 14 – 19.
6. Дзензелівський Й. Вівчарські заборони/ Йосип Дзензелівський. – Карпатський край. – № 7–8 (96 – 97). – 1993. – С. 8 – 10; № 9–11 (98 – 100). – 1993. – С. 13 – 16; № 1 – 2 (101 – 102). – 1994. – С. 18 – 23; № 5 – 6 (105). – 1994. – С. 15 – 17.
7. Дзензелівський Й. «Який ми народ и який наш язык/ Йосип Дзензелівський. – Карпатський край. – № 9 – 12 (112). – 1995. – С. 42 – 51.
8. Дзензелівський Й. І.А.Гарайда як філолог/ Йосип Дзензелівський. – Карпатський край. – № 8 – 12 (115). – 1996. – С. 35 – 42.
9. Дзензелівський Й. Ще одна сторінка зв'язків Івана Франка з сербами/ Йосип Дзензелівський. – Карпатський край. – № 5–7 (114). – 1996. – С. 44.
10. Дзензелівський Й. Мовознавці-карпатоукраїнці української діаспори / Йосип Дзензелівський. – Карпатський край. – № 1 – 3 (119). – 1999. – С. 36 – 37.
11. Дзензелівський Й. Спроба реконструкції закарпатського діалекту станом на кінець XIV ст. / Йосип Дзензелівський. – Карпатський край. – № 1–4 (120). – 2000. – С. 85 – 89.
12. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / уклад.: Павло Роберт Магочій, Іван Поп; заг. ред. Павла Роберта Магочія; пер з англ. мови Надії Кушко; ред. укр. видання Валерій Падяк / Енциклопедія... – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2010. – 856 с.

13. Мигoliniць О. Патріарх української діалектології / Ольга Мигoliniць. – Карпатський край. – № 1–4 (122). – 2002. – С. 64 – 66.
14. Онiщенко І.Г. Основи етнодержавознавства: навч. посiбник . – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 168 с.
15. Полюга Л. Йосип Дзензелiвський. Українське i слов'янське мовознавство (збiрник праць). Львiв, 1996 / Левко Полюга / Проблеми слов'язнавства. – 1999. Вип. 50. – С.225–256.
16. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А.П.Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – 310 с.
17. Сенько І. Краєзнавство на сторiнках журналiв «Карпатський край» та «Наш рiдний край» / Іван Сенько / Актуальнi проблеми журналістики: Збiрник наукових праць. – Ужгород: МП «Лiра». – 2001. – С. 365 – 371.
18. Степико М.Т. Буття етносу: витоки, сучаснiсть, перспективи (фiлософськo-методологiчний аналіз) / Михайло Степико. – К.: Тов- во «Знання», КОО, 1998. – 251 с.
19. Тиводар М.П. Етнологiя: навчальний посiбник / Михайло Тиводар – Ужгород: Гражда, 2010. – 504 с.

Бiдзiля Юрiй Михайлович – кандидат фiлологiчних наук, професор, завідувач кафедри журналістики, декан фiлологiчного факультету УжНУ